

HINDIY TILIGA XOS BADIY MATNLARDAGI AFFIKSATSIYA USULIDA YASALGAN LEKSEMALARNING SINTAGMATIK TAHLILI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7388984>

Ismatullayeva Mo‘tabar Xushvaqt qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo tillari kafedrası magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.n. dosent, Djalilova SH. E.

+998909351045

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolani yozishda Krishan Chandarning “Sitaron se age” nomli asari tanlab olinib, unda uchragan affiksalar soʻz yasallishiga doir soʻzlar tahlil qilindi. Biz asardan aniqlangan affiksatsiya usulida yasalgan soʻzlarni ikki bosqichda tahlil qildik. Birinchi bosqichda barcha misollarni hindiy tilidagi zamon kategoriyalariga asoslanib sintagmatik tahlil qildik. Ikkinchi bosqichda mazkur matnda uchragan affiksalar soʻz yasallishi doirasidagi misollar tahlil jarayonida atributiv birikma, predikativ birikma va obyektiv birikma kabi soʻz birikmalar aniqlandi. Bu birikmalar asosida olib borilgan tahlil natijasida affiksalar soʻz yasallishiga oid soʻzlarning aksariyat qismi atributiv birikmaga xos eng mahsuldor qolip deb topildi.

Tayanch soʻz va iboralar: affiksalar soʻz yasallishi, zamon kategoriyasi, sintagmatik tahlil, atributiv birikma, predikativ birikma, obyektiv birikma.

ANNOTATION

When writing this article, the work of Krishan Chandar "Sitaron se age" was selected and the words found in it, associated with the formation of affixal words, were analyzed. We analyzed the words formed by the affixation method determined from the work in two stages. In the first step, we analyzed all examples syntagmatically based on Hindi tense categories. At the second stage, it was revealed that the examples of affixal word formation found in the text are typical for such phrases as attributive compound, predicative compound and subject compound. As a result of the analysis carried out on the basis of these combinations, most of the words associated with the formation of affixal words turned out to be the most productive form of an attributive combination.

Key words and phrases: affixal word formation, tense category, syntagmatic analysis, attributive union, predicative union, object union.

Ushbu maqolani yozishda Krishan Chandarning “Sitaron se aage”¹ nomli asari tanlab olinib, unda uchragan affiksial soʻz yasallishiga doir soʻzlar tahlil qilindi. Ushbu asar hajm jihatidan 223 betdan iboratdir.

Ushbu tadqiqot ishida biz affiksial soʻz yasallishi jarayoni qaysi zamonlar tarkibida qoʻllanilgan ekanligiga eʼtibor qaratamiz. Bizga maʼlumki, hindiy tilida 8ta zamon kategoriyasi mavjud:

1. Oddiy hozirgi zamon
2. Oddiy oʻtgan zamon
3. Oddiy kelasi zamon
4. Tugal oʻtgan zamon
5. Tugal hozirgi zamon
6. Uzoq oʻtgan zamon
7. Hozirgi protsessiv zamon
8. Oʻtgan protsessiv zamon

Asarni sintagmatik tahlil qilish jarayonida deyarli barcha zamon shakllariga affiksial soʻz yasallishi ishtirok etgan misollar aniqlandi:

a) Oddiy hozirgi zamon -

वे देखने में भी बहुत कुरूप होते हैं।

Bu gapda कुरूप soʻzi affiksial soʻz yasallishiga misol boʻla oladi.

कु (prefiks)+ रूप (koʻrinish)= कुरूप (xunuk)

b) “होना” feʼlining hozirgi zamon sodda shakli qoʻllanilgan jummalarda affiksial soʻz yasallishiga misollar:

1. रसोई की मालकिन तुम हो।²

मालीक(xoʻjayin, er egasi) + इन = मालकिन (uy bekasi)
ot+ suffiks = ot

2. मगर इसकी आंखों में रोशनी नहीं है।

रोशन (yorugʻ) + ई = रोशनी (yorugʻlik)
sifat+suffiks = ot

3. इन चीज़ों की किसी भी सभ्यता वाले शहर की क्या आवश्यकता है?

¹ Krishan Chandar “Sitaron se age” Pratham sanskaran. May, 1962.

² Krishan Chandar “Sitaron se aage”. P.20.

सभ्यता (taraqqiyot) + वाले(so'z yasovchi morfema)= सभ्यता वाले (taraqqiy etuvchi, rivojlanuvchi) ; ot+ वाला = sifat

आवश्यक (zarur,kerak)+ ता = आवश्यकता (zaruriyat); sifat+ ता = ot

4. खुशी तांबे की इंसानों के भाग्य में नहीं है।

खुश(xursand, mamnun) + ई = खुशी(xursandchilik)

5. यह शहर बहुत अभागा है।

अ(prefixs -siz) + भागा(baxt)= अभागा(baxtsiz, omadsiz); prefixs+ ot= sifat

c) **Oddiy kelasi zamon**

1. फिर मुझ से बड़ा भाग्यवान मनुष्य कोई न होगा।

भाग्य (baxt, omad)+ वान (suffiks) = भाग्यवान(baxtli, omadli); ot+suffiks=sifat

2. इसकी लम्बाई साठ मीटर होगी।

लम्बा (uzun)+ ई = लम्बाई(uzunlik); sifat+ suffiks= ot

3. तुम अजन्म नज़र बन्द रहोगे।

अ (prefixs – siz, be-) + जन्म(tug'ilish) = अजन्म(tug'ilmag'an)

prefixs+ ot= sifat

d) **Oddiy o'tgan zamon**

1. केवल फ्यूजी पर्वत यामा के चारों ओर कुछ सो जापानी पाए जाते थे।³

जापान (Yaponiya) + ई (suffiks) = जापानी(yaponcha,yaponiyalik)

Atoqli ot + suffiks= sifat

2. अब कश्मीर में हब्शी नारियल के वृक्षों की खेती करते थे।

खेत(dala)+ ई(suffiks)= खेती (dehqonchilik, qishloq xo'jaligi)

ot+ suffiks= ot

3. उर्दू उन्नती सभा में एक मगरमच्छ रहता था।

उन्नत(rivojlangan, taraqqiy etgan)+ ई (suffiks)= उन्नती(taraqqiyot)

sifat + suffiks = ot

4. प्रोफेसर के बच्चे स्कूल से पढ़ाई समाप्त कर घर आते थे।

पढ़ना (o'qimoq) + ई (suffiks) = पढ़ाई(ot)

fe'l + suffiks= ot

e) **Tugal hozirgi zamon**

1. काला आकाश इस तरह प्रकाशमान हो गया।

³ Krishan Chandar “Sitara se aage”. p. 6.

प्रकाश (nur, quyosh)+ मान (suffiks)= प्रकाशमान(nurli)

ot + suffiks = sifat

f) **Uzoq o'tgan zamon**

1. उन दिनों पाकिस्तान की राजधानी एवटाबाद हो गयी थी।⁴

एवट (atoqli ot) + आबाद (forsa suffiks) = एवटाबाद (atoqli ot)

Hindiy tiliga xos badiiy matnlardagi affiksatsiya usulida yasalgan leksemalarning so'z birikmasi tarkibida qo'llanilishi

Mazkur matnda uchragan affiksas so'z yasallishi doirasidagi misollar tahlil jarayonida quyidagi so'z birikmalarga xos deb topildi:

Aributiv birikma – aniqlovchi va aniqlanmishdan tuzilgan so'z birikmasi⁵. Bunday birikmada bosh so'zning talabi bilan ergash so'z ma'lum grammatik vositani oladi. Bunda ergash so'z bilan bosh so'zning birikishi ikki xil bo'ladi:

a) *Kelishikli boshqaruvda* ergash so'z bilan bosh so'z o'zaro tushum, jo'nalish, o'rin –payt yoki chiqish kelishigi qo'shimchasi yordamida birikadi: uyga ketish; shaharda yashash;

b) *Ko'makchili boshqaruvda* ergash so'z bilan bosh so'z o'zaro ko'makchilar yordamida birikadi: sayr haqida suhbat; ozodlik uchun kurashish⁶.

Predikativ birikma – ikki tarkibli gapning tuzilish asosini grammatik markazini tashkil etuvchi ega bilan kesim bog'lanmasi. Bu bosh so'z bilan ergash so'zning shaxs- sonda mosligidir: Majlis kech tugadi.

Obyektiv yoki kompletiv birikma – so'z birikmasidagi to'ldiruvchi bilan kesim orasidagi munosabatni ifodalaydi. Ergash so'zning bosh so'z bilan hech qanday grammatik vositasiz, faqat ma'no jihatdan yoki so'z tartibi yordamida birikishi hisoblanadi: sababini surishtirmoq, erni haydamoq;⁷

Tahlil jarayonida hindiy tili matnida uchragan affiksas so'z yasallishiga xos so'z birikmalarining soni 102 tani ya'ni tashkil etdi.

Yuqoridagi ma'lumotlarga tayanib, hindiy tilidagi affiksas so'z yasallishiga xos so'z birikmalarini quyidagi guruhlarga taqsimlaymiz.

1-guruh Kelishikli boshqaruvda bosh so'z tobe so'zga क्त ort ko'makchisi yordamida bog'lanadi. Misollar soni 20 ta ya'ni 20.4 % ni tashkil etdi.

⁴ Krishan Chandar "Sitaron se aage". p. 5.

⁵ Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – T.: Fan, 2002. – B.15.

⁶ Hamroyev M.A. Ona tili. – T., 2008. – B. 90-91.

⁷ Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. –T.: Fan, 2002. – B. 81.

1. राकेटों की लड़ाई⁸ = लड़ना(*fe'l*) + ई (*Sanskrit suffiksi*)= लड़ाई (*urush, janjal*)

Formula: *fe'l*+ *suffiks* = *ot*

2. मशीनरी की जांच = मशीन(*mashina*) + ई (*Sanskrit suffiksi*)= मशीनरी (*me-xanizm, asbob-uskuna*)

Formula: *ot*+ *suffiks* = *ot*

3. कवित्व और सभ्यता का इतना विज्ञान

कवि (*shoir*) + त्व (*Sanskrit suffiksi*) = कवित्व (*she'riyat*)

Formula: *ot*+ *suffiks* = *ot*

वि(*prefiks*)+ ज्ञान(*bilim, ilm*)= विज्ञान(*ilm-fan*)

Formula: *prefiks* + *ot* = *ot*

4. जीवित रहने की अंतिम आशा = जीव (*hayot, organizm*) + इत (*suffiks*) =

जीवित (*tirik*)

Formula: *ot* + *suffiks* = *sifat*

अंत(*oxir, yakun*) + इम (*suffiks*) = अंतिम (*so'nggi, oxirgi*)

Formula: *ot* + *suffiks* = *sifat*

5. शान्ति और चैन के गीत = शान्त(*tinch*) + ई (*Sanskrit suffiksi*)= शान्ति (*tinchlik*)

Formula: *sifat*+*suffiks* = *ot*

2-guruh: Ushbu modeldagi misollarda atributiv birikma ya'ni bosh so'z sifat so'z turkumidan tuzilgan affiksali so'z yasaliishiga oid so'zlar, hamda tobe tashkil etdi:

2. इंसानी आबादी = इंसान(*inson, odam*) + ई (*sanskrit suffiksi*)= इंसानी (*insoniyat*)

Formula: *ot*+ *suffiks* = *ot*

3. असंख्य मोती = अ (*prefiks -siz*) + संख्य (*son, miqdor*)= असंख्य (*son-sanoqsiz*)

Formula: *prefiks*+ *ot* = *sifat*

4. मार करनेवाले राकेट = मार करना (*o'ldirmoq*) + वाला (*so'z yasovchi morfemasi*) मार करनेवाला (*o'ldiruvchi*)

Formula: *fe'l* + *suffiks* = *sifat*

5. दुमदार सितारा = दुम (*dum*) + दार (*forscha suffiks*)= दुमदार (*dumli*)

Formula: *ot*+ *suffiks* = *sifat*

⁸ Krishan Chandar “Sitara se aage”. Pratham sanskaran. – Dilli: May, 1962. – P. 5.

6. असम्भव बात = अ (prefiks -siz) + सम्भव (kuch-qudrat, imkoniyat) = असम्भव(ishonchsiz)

Formula: prefiks+ ot= sifat

3-guruh Keyingi misollarni predikativ birikmalarga xos affiksalar soʻz yasashiga oid soʻzlar tarkibida oʻrganib chiqamiz. Bu guruhga oid soʻzlar 17 ta yaʼni 17.3% ni tashkil etdi.

1. प्रसिद्ध वैज्ञानिक था।= विज्ञान(ilm-fan) +इक(suffiks) = वैज्ञानिक(olim)

Formula: ot+ suffiks= ot

2. कोई कठिनाई आ पड़ती थी। = कठिन(qiyin, ogʻir) + ई (Sanskrit suffiksi)= कठिनाई⁹ (qiyinchilik)

Formula: sifat+suffiks = ot

3. इसकी खुशबू भी बहुत अच्छी है।¹⁰ =खुश (forscha prefiks “yaxshi”) + बू (hid, ifor) = खुशबू (yoqimli hid)

Formula: prefiks + ot= ot

4. हवाई मोटरें चलती हैं। = हवा (havo) + ई (Sanskrit suffiksi) = हवाई (havoga oid)

Formula:ot+ suffiks= sifat

5.भावुकता भर दी थी। = भावुक (hissiy) + ता (Sanskrit suffiksi)= भावुकता (hissiyot)

Formula: sifat+ suffiks= ot

4-guruh. Mazkur guruhdagi misollarni biz shartli otda obyektiv birikmaga xos deb topdik. Chunki soʻz birikmadagi aksariyat affiksalar soʻz yasashiga xos soʻz birikmalarining hokim soʻzi ot soʻz turkumiga oʻddir. Bu guruhga oid misollar soni 13 tani yaʼni 13.3 % ga etdi. Ular quyidagi modellarga taqsimlandi.

1. बहुतायत से मिलती थी।=बहुत (juda,oʻta)+यत (Sanskrit suffiksi) बहुतायत (xilma-xillik, murakkablik)

Formula: ravish + suffiks= ot

2. अपनी उदारता से ला सकते थे।= उदार (saxiy)+ ता (Sanskrit suffiksi)= उदारता (saxiylik)

Formula: sifat+suffiks= ot

⁹ Krishan Chandar “Sitaron se aage”. Pratham sanskaran. – Dilli: May,1962. – P.30

¹⁰ Krishan Chandar “Sitaron se aage”. Pratham sanskaran. – Dilli: May,1962. – P.21

3. बच्चे प्रसन्नता झांककर देखने लगे। = प्रसन्न (xursand, shod)+ ता (Sanskrit suffiksi) = प्रसन्नता(xursandchilik)

Formula: sifat+suffiks= ot

Yuqoridagi tahlil natijalaridan shu narsa ma'lum bo'ladiki, hindiy tili matnlaridagi affiksals so'z yasashiga oid so'z birikmalarining aksariyati atributiv birikmani tashkil qiladi. Bu ularning miqdorida ham yaqqol aks etmoqda.

Ammo predikativ va obyektiv birikmalarda affiksatsiya usulida yasalgan so'zlar kam miqdorda aks etishi ularning maqsuldorlik darajasini pasayib ketishiga olib keldi.

Atributiv birikmaga oid so'z birikmalarini tahlil qilish jarayonida aniqlangan misollarning eng ko'p miqdori sanskrit suffikslari bo'lgan –ई va –ता qo'shimchalari yordamida yasalgan ekanligini aniqladik.

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqolada hindiy tiliga xos badiiy matnlardagi affiksatsiya usulida yasalgan leksemalarning sintagmatik tahlilini amalga oshirdik. Tadqiqot ishining birinchi qismida hindiy tiliga xos badiiy matnlardagi affiksatsiya usulida yasalgan leksemalarning gap tarkibida qo'llanilishi bo'yicha so'z va so'z birikmalarini zamon kategoriyasi asosida ko'rib chiqildi va tahlil natijasida “होना” fe'lining hozirgi zamon sodda shakli va oddiy o'tgan zamon fe'llari ishtirok etgan qoliplar yuqori o'rinni egallashi asosiy e'tiborimizni tortdi.

Maqolaning ikkinchi qismida hindiy tiliga xos badiiy matnlardagi affiksatsiya usulida yasalgan leksemalarning so'z birikmasi tarkibida qo'llanilishi bo'yicha misollar to'plandi va tahlil qilindi. Tahlil jarayonida affiksals so'z yasashi doirasidagi misollar quyidagi so'z birikmalarga xos deb topildi: atributiv birikma (kelishikli va ko'makchili), predikativ birikma hamda obyektiv (kompletiv) birikmalar.

Badiiy matndagi so'z birikmalariga misollar aniqlash davomida eng mahsuldor qolip deb atributiv birikmaga xos modellar ekanligi aniqlandi. Atributiv birikma ham o'z navbatida ikki turga: kelishikli va ko'makchili birikmalarga bo'linadi. Ushbu birikmalar orasida eng samaradori kelishikli birikma degan xulosaga keldik. Ushbu birikmaga 20ga yaqin affiksatsiya usulida yasalgan leksemalarni misol qilib keltirdik. Lekin ko'makchili birikmaga bironta ham misol topa olmadik. Bundan shu xulosaga kelish mumkinki, atributiv birikmaning tarkibiga kiruvchi kelishikli birikma eng sermahsul qolipdir.

REFERENCES

1. Krishan Chandar “Sitaron se age” Pratham sanskaran. May, 1962.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – T.: Fan, 2002. – B.15.
3. Hamroyev M.A. Ona tili. – T., 2008. – B. 90-91.
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. –T.: Fan, 2002. – B. 81.

Internet saytlari

1. www.brainly.in/question.
2. www.teachersadda.com “Upsarg-pratyay”
3. [www. web.stanford.edu](http://www.web.stanford.edu)
4. www.india.com
5. www.indialanguages.com